

روستا و توسعه، سال ۲۴، شماره ۹۵، پاییز ۱۴۰۰

DOI: [10.30490/RVT.2020.342324.1205](https://doi.org/10.30490/RVT.2020.342324.1205)

مقاله پژوهشی

تحلیل عوامل مؤثر بر ناپایداری جمعیت سکونتگاه‌های روستایی مورد مطالعه: استان کردستان

محمد رضا رضوانی^۱، فاطمه احمدی^۲، مصطفی طالشی^۳، سید مهدی موسی کاظمی^۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۸/۲۳

چکیده

بررسی تحولات جمعیت روستایی استان کردستان در شش دهه اخیر نشان می‌دهد که روستاهای این استان همواره روند غالب ناپایداری جمعیتی را طی کرده‌اند. بر این اساس، هدف پژوهش کاربردی حاضر شناسایی مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر این پدیده در مناطق روستایی و روش آن نیز توصیفی-تحلیلی با رویکرد پیمایشی بود. بدین منظور، نخست، با محاسبه نرخ رشد جمعیت در طول سه دهه از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵، طبقه‌بندی شهرستان‌های مورد مطالعه در سه طبقه (ناپایدار، نسبتاً

۱- نویسنده مسئول و استاد گروه جغرافیای انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. (rrezvani@ut.ac.ir)

۲- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۳- استاد گروه جغرافیا، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۴- دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

پایدار، پایدار) صورت گرفت و در مجموع، ۲۳ روستا به عنوان روستاهای نمونه از هر سه طبقه انتخاب شدند؛ سپس، با استفاده رابطه کوکران، ۲۶۴ خانوار با روش نمونه گیری خوشه‌ای و طبقه‌بندی شده در تابستان و پاییز ۱۳۹۸ به عنوان حجم نمونه انتخاب شدند. توزیع فضایی پایداری سکونتگاه‌های روستایی با استفاده از نرم‌افزار GIS در منطقه مورد مطالعه نشان داد که به لحاظ جمعیتی، وضعیت ۵۶ دهستان ناپایدار، ۲۳ دهستان نسبتاً ناپایدار و شش دهستان پایدار است. نتایج رگرسیون گام به گام نیز نشان داد که در تأثیرگذاری بر ناپایداری جمعیت سکونتگاه‌های روستایی در منطقه مورد مطالعه، عوامل اقتصادی، کالبدی، محیطی و اجتماعی، به ترتیب، با ضرایب بتای ۰/۵۱۱، ۰/۴۷۸، ۰/۳۶۳ و ۰/۲۱۸، در رتبه‌های اول تا چهارم قرار دارند.

کلیدواژه‌ها: ناپایداری جمعیت، سکونتگاه‌های روستایی، مهاجرت‌های روستایی، کردستان (استان)، ایران.

مقدمه

جهان امروز عرصه مسائل، مشکلات و ناپایداری‌ها در ابعاد مختلف زیست‌محیطی، اقتصادی، اجتماعی و کالبدی است (Soleimani et al., 2015)، که مسائلی همچون کاهش منابع طبیعی، افزایش آلودگی، شور شدن خاک حاصلخیز، کمبود امکانات رفاهی و زیرساختی، تشدید فقر و گسترش نابرابری‌های مکانی و اجتماعی از آن جمله است (Rokneddin Eftekhari et al., 2011). این ناپایداری‌ها ریشه در روابط گروه‌های انسانی با محیط خود و با یکدیگر دارد. آنچه این روابط را در راستای ناپایداری سوق داده، زیربنای فکری و فلسفی همچون دوگانه‌انگاری محیطی، پایداری خودمحوری و عقل‌باوری متأثر از آن و نیز شکل‌گیری مکاتب و نظریه‌های مختلف رشد و توسعه اقتصادمحور است (Mitara and Murayama, 2017). بروز این ناپایداری‌ها به تردید درباره نظریه‌های رایج توسعه از جمله نوسازی انجامید و معلوم شد که چنین توسعه‌ای نمی‌تواند تداوم داشته باشد. بنابراین، مفهوم پایداری در مقابل بروز ناپایداری‌ها شکل گرفت (Zeijl-Rozema van, 2011). اگرچه در تعریف پایداری، شدت و ضعف و

سطوح تعمیم آن افتراق وجود دارد، اما نکته مشترک تمامی این انگاره‌ها پایایی و دوام است (Saeedi, 2009)؛ و در این راستا، به باور کارشناسان، بهتر است که از ناپایداری سخن گفته شود و نه از پایداری، زیرا شناسایی ناپایداری‌ها و محدودیت‌های پیشرفت به سمت پایداری آسان‌تر و سریع‌تر از شناسایی همه عواملی است که پیشرفت به سمت پایداری را ممکن می‌سازد (Soleimani et al., 2015). در این خصوص یونگ^۱ (۱۹۹۰) نیز معتقد است که برای رسیدن به پایداری، باید به درمان صحیح و مؤثر بنیادها و عوامل ایجادکننده ناپایداری پرداخت، نه به درمان مسکن‌وار علائم و اثرات (Barrow, 1997). از آنجا که کشورهای در حال توسعه با مسائلی همچون تهدید منابع تجدید ناپذیر، نابرابری‌های مکانی- فضایی، فقر، بیکاری و مهاجرت‌های بی‌رویه روستایی- شهری و مانند آن روبه‌رو هستند، به عقیده بسیاری از صاحب‌نظران، رابطه متعادل با محیط‌زیست مستلزم حل ناپایداری‌های یادشده است (Jomehpour, 2005). بنابراین، برای دستیابی به پایداری در این کشورها و از جمله ایران، باید اولویت را به رفع ناپایداری‌های اجتماعی، اقتصادی و مکانی داد. امروزه، سکونتگاه‌های روستایی کشور بیش از هر زمانی به‌عنوان عرصه‌های ناپایدار جلوه گر شده‌اند.

نکته درخور توجه این است که تحقیقات در حوزه جمعیت با رویکرد پایداری جمعیت روستایی، علی‌رغم اهمیت موضوع، با استقبال کمتری مواجه بوده است و بیشتر پژوهش‌ها به‌صورت موردی در حوزه جمعیت روستایی با ابعاد شناخت‌شناسی جمعیت و در مقیاس خرد انجام شده و در برخی موارد نیز خصوصیات جمعیت‌شناختی به‌صورت انتزاعی مورد توجه قرار گرفته است. از سوی دیگر، این پژوهش‌ها در مقیاس‌هایی همانند دهستان، بخش و شهرستان انجام شده و به‌ندرت در مقیاس پهنه منطقه‌ای همچون استان و فضای سرزمینی انجام گرفته‌اند؛ این رویکرد سبب شده است که این پژوهش‌ها صرفاً نتیجه‌گرا بوده و کمتر آینده‌نگر باشند. برخی از این پژوهش‌ها در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱- پژوهش‌های پیشین در زمینه پایداری جمعیت روستایی

پژوهش	عنوان	نتایج
لکیچ و همکاران (Lekić et al., 2018)	پایداری جمعیتی سکونتگاه‌های روستایی	از میان عوامل اقتصادی، سطوح پایین درآمد، کمبود فرصت‌های شغلی، کمبود فناوری و مشکلات کشاورزی؛ از میان عوامل اجتماعی، کمبود خدمات اجتماعی، کمبود فرصت‌های آموزشی، شکاف جنسیتی، کیفیت پایین مسکن، کمبود خدمات بهداشتی، فقر، انزوای جغرافیایی، مهاجرت، تحرک محدود؛ و از میان عوامل محیطی، عناصری همانند آلودگی منابع آب‌وخاک، فرسایش، تغییرات اقلیمی و مخاطرات طبیعی در ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی تأثیرگذار هستند.
تفرا (Tefera, 2014)	بررسی ناپایداری و مهاجرت‌های شهری-روستایی در اتیوپی	خانوارهایی که به شهرها مهاجرت کرده‌اند، فاقد معیشت پایدار در مناطق روستایی بودند. از مهم‌ترین عوامل ناپایداری معیشتی آن‌ها عوامل اقلیمی همانند خشکسالی‌هاست که بر اثر آن‌ها، منابع معیشتی خود را از دست داده‌اند.
خلیل و انگاه (Khaleel and Ngah, 2013)	ثبات جمعیتی در جوامع روستایی در کردستان عراق	تراکم جمعیت روستایی یک متغیر مهم در توصیف و ارزیابی پایداری نواحی روستایی است. همچنین، بر پایه یافته‌های این پژوهش، در روستاهای دارای تراکم جمعیتی پایین سطح پایداری نسبتاً پایین و در روستاهای دارای تراکم جمعیتی بالا سطح پایداری بالاتر است.
تقدیسی و احمدی شاپورآبادی (Taghdisi and Ahmadi Shapourabadi, 2012)	مهاجرت و سالخوردگی جمعیت روستایی ایران: چالشی فراروی توسعه پایدار روستایی	در سال‌های اخیر، میزان جمعیت شاغلان بخش کشاورزی افت شدید داشته، که زمینه‌ساز ناپایداری جمعیت روستاییان شده است.
نوری و همکاران (Nouri et al., 2014)	بررسی نقش کشاورزی در پایداری جمعیت روستایی (مطالعه موردی: بخش دهر، شهرستان ایزده)	شاخص‌های اقتصادی و زیربنایی در ناپایداری جمعیت و روند افزایش مهاجرت تأثیرگذار بوده و باعث ناپایداری جمعیت روستایی شده است.
رستمعلی‌زاده و همکاران (Rostamalizadeh et al., 2013)	بررسی عوامل موثر بر ماندگاری جوانان روستایی: مطالعه موردی شهرستان اهر	بر خورداری از امکانات رفاهی، آموزشی و فرهنگی، منابع مرغوب، شغل، تفریح و ورزش، به ترتیب اولویت، مهم‌ترین انگیزه‌های ماندگاری جوانان روستایی بوده‌اند؛ و لازم است در برنامه‌ریزی‌های محیطی این موارد تقویت شوند.
عنابستانی و همکاران (Anabestani et al., 2015)	نقش دهیاری‌ها در پایداری جمعیت سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: بخش میمند فارس)	دهیاری‌ها، با ثبت و ضبط اطلاعات و تحلیل نقاط ضعف و قوت جمعیتی، می‌توانند زمینه پایداری جمعیت روستایی را فراهم آورند.
احمدی و توکلی (Ahmadi and Tavakkoli, 2016)	تحلیل حرکات مکانی جمعیت در سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان سردشت)	مهاجرت عمده‌ترین دلیل تغییر و تحول جمعیت در محدوده مورد مطالعه بوده و باعث بروز عدم تعادل در توزیع نقاط روستایی و میزان جمعیت آن‌ها و پراکندگی روستاییان به نقاط دیگر شده است.

مأخذ: یافته‌های پژوهش

پژوهش حاضر سعی دارد با دیدگاه یکپارچه، به عناصر و عوامل پایداری / ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی پرداخته و برخلاف سایر پژوهش‌ها، در یک مقیاس کلان (پهنه استانی) انجام گرفته است تا از مطالعات تک‌بعدی و بیشتر نتیجه‌گرا فاصله گرفته، به سمت آینده‌نگری و برنامه‌ریزی حرکت کند. آنچه به‌عنوان مسئله اصلی تحقیق حاضر مطرح است، ناپایداری جمعیت روستایی استان کردستان است. در دهه‌های گذشته، جمعیت روستایی استان کردستان همواره روندی نزولی داشته است. محاسبه نرخ رشد جمعیت روستایی در استان کردستان به تفکیک شهرستان طی سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ نشان می‌دهد که در طول این دوره، به‌جز شهرستان سنندج با نرخ رشد ۰/۵ درصد، متوسط نرخ رشد جمعیت روستایی منفی بوده و بالاترین متوسط نرخ رشد منفی جمعیت روستایی به شهرستان بیجار با ۲/۷۵- اختصاص داشته است؛ پس از شهرستان بیجار، بیشترین نرخ منفی به ترتیب متعلق به شهرستان‌های قروه و مریوان با ۱/۳۷- و ۱/۲۲- بوده است (SCI, 2016). البته کاهش جمعیت روستایی صرفاً به دلیل مهاجرت نبوده و تبدیل روستاها به شهر نیز نقش مهم در آن داشته‌اند، به‌رحال از آنجا که پایداری جمعیت استان کردستان به‌عنوان یک استان مرزی می‌تواند در راستای توسعه پایدار استان و همچنین، امنیت ملی کشور نقش بسزایی ایفا کند، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به دو پرسش اساسی است:

- ۱- تحلیل فضایی پایداری جمعیت مناطق روستایی در سطح استان کردستان چگونه است؟
- ۲- کدام عوامل بیشترین نقش را در ناپایداری جمعیتی سکونتگاه‌های روستایی در سطح استان کردستان داشته‌اند؟

چارچوب نظری

علی‌رغم چالش‌های متعدد در مناطق روستایی و از آن جمله چالش‌های اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست‌محیطی، همچنان این مناطق از اهمیت ویژه در سطح جهانی برخوردارند، از تولید مواد غذایی گرفته تا ارزش‌های طبیعی، اجتماعی و فرهنگی و وجود تنوع در این مناطق که باعث شده است نقشی اساسی در توسعه پایدار داشته باشند (Okulicz-

(Kozaryn, 2015). برای مراقبت از نواحی روستایی، بسیار ضروری و حیاتی است که ارزش‌های این نواحی برجسته و همچنین، مسائل و مشکلات گریبان‌گیر آنها شناسایی و حل شوند (Pender et al., 2018). مسائل و مشکلاتی که در حال حاضر، مناطق روستایی با آنها مواجه‌اند، در قالب مسائل اقتصادی، زیست‌محیطی و اجتماعی طبقه‌بندی می‌شوند (Lekić et al., 2018). فرآیند تخلیه روستاها که به خروج روستاییان از محل سکونت خود هم اشاره می‌کند، مظهر مهاجرت جمعیت روستایی است، که بسیاری از محققان آن را «مرحله جدید جهانی‌سازی» می‌نامند (Overbeek, 2014). بر اساس پیش‌بینی‌های انجام‌شده، نسبت جمعیت شهری جهان تا سال ۲۰۵۰ به حدود ۶۶ درصد افزایش خواهد یافت (Kovács, 2009). مشکلات کشاورزی و فقدان فرصت‌های شغلی، فناوری‌ها و خدمات در مناطق روستایی چالش‌های اقتصادی را ایجاد می‌کنند، که نتیجه آن افزایش فقر و نارضایتی از زندگی در این مناطق است (Surchev, 2019). در بیشتر مناطق جهان، به‌ویژه کشورهای در حال توسعه، اقتصاد روستایی بیشتر به منابع طبیعی وابسته است. باغبانی، تولید محصولات زراعی، کشاورزی، جنگل‌داری، ماهیگیری و به‌تازگی، گردشگری از منابع اصلی درآمد روستاییان به شمار می‌روند (Briedenhann and Wickens, 2014). عدم توجه و مدیریت ناکافی در زمینه منابع، پایداری مناطق روستایی را با مشکلات جدی مواجه کرده است. برای نمونه، کاربری‌های نامناسب و کنترل‌نشده اراضی و عدم مدیریت پسماند در مناطق روستایی منجر به آلودگی هوا، آب و خاک می‌شود، در حالی که از طرف دیگر، صنعتی‌سازی کشاورزی و تولید بزرگ‌مقیاس تعداد افراد مشغول به فعالیت‌های کشاورزی را کاهش می‌دهد و بنابراین، از شمار فرصت‌های اشتغال برای ساکنان روستایی می‌کاهد (Baldwin et al., 2017). از آنجا که در کشورهای در حال توسعه، مهاجرت‌ها و ناپایداری‌های وسیع انبوهی از مسائل را مطرح می‌کند، تبیین آن‌ها با نظریه‌ای خاص راه به جایی نمی‌برد؛ از این‌رو، برای تحلیل جریان‌ها و ارتباط تحركات جمعیتی، تلفیقی از دیدگاه‌ها و نظریه‌ها می‌تواند به درک این فرآیند کمک کند که در پی، برخی از این دیدگاه‌های عمده یادآوری می‌شود.

دیدگاه‌های اقتصادی

در این دیدگاه‌ها، عمده‌ترین انگیزه‌های مهاجرت را انگیزه‌های اقتصادی تشکیل می‌دهد (Liang, 2001). از نظر اقتصادی، تحرکات جمعیتی، اعم از داخلی و بین‌المللی، سازوکاری برای توزیع نیروی کار به‌شمار می‌رود. این نگرش با آرا و عقاید آدام اسمیت (۱۸۸۷) اقتصاددان کلاسیک و پیروان وی شکل گرفت. آدام اسمیت تحرکات جمعیتی کارگران را تابع قانون عرضه و تقاضا می‌دانست و آن را نه تنها باعث رشد اقتصادی دو منطقه مهاجرپذیر و مهاجرفرست می‌دانست، بلکه حتی آن را وسیله‌ای برای بهبود وضع کار و اشتغال برمی‌شمرد (Khadivi, 2012). پذیرش کاستی‌های نظریهٔ نئوکلاسیک‌ها راه را برای طرح نظریه‌های تازه باز کرد که از آن میان، می‌توان به نظریه اقتصاد جدید مهاجرت اشاره کرد. بر اساس این نظریه که مقیاس خرد را در نظر دارد، مهاجرت اقدامی است که از طرف افراد انجام می‌گیرد و به‌گونه‌ای گسترده، در ارتباط با عملکردی است که آن‌ها در جامعه دارند؛ همچنین، مهاجرت نه تنها گاهی در راستای افزایش درآمد تا حداکثر ممکن است، بلکه اقدامی در راستای کاهش و حداقل‌سازی مخاطراتی است که بازار کار نقاط مهاجرفرست با آن‌ها مواجه است (Ghaffari and Torke Herchkani, 2011).

دیدگاه‌های کارکردگرایی

در این دیدگاه‌ها، مسئله مهاجرت و ناپایداری جمعیت از جنبه کارکردهای اجتماعی آن بررسی می‌شود. در توجیه مهاجرت روستاییان؛ بر اساس این دیدگاه، از آنجاکه نیازهای اجتماعی افراد در محیط‌های روستایی برآورده نمی‌شود و در تعدادی از شهرها پاسخی صحیح برای آنها وجود دارد، گونه‌ای عدم تعادل میان جوامع روستایی و شهری ایجاد می‌شود و روستاییان برای ارضای نیازهای خود دست به مهاجرت می‌زنند؛ بنابراین، از دیدگاه این نظریه، مهاجرت ناشی از عدم تعادل‌های اقتصادی و اجتماعی موجود بین مناطق مختلف است و هرگونه تغییری که در جامعه روی می‌دهد، در راستای برقراری تعادل و هماهنگی است. طرفداران این نظریه بر این باورند که دوام هر جامعه در گرو تعادل و یکپارچگی است و در این میان، مهاجرت به‌عنوان عاملی در انتقال نیروی انسانی، سرمایه و منابع تولیدی دیگر مناطق به شهرها، تعادل را میان مناطق توسعه‌یافته و توسعه‌نیافته ایجاد می‌کند (Khadivi, 2012).

دیدگاه وابستگی

برخلاف دیدگاه کارکردگرایی، نظریه پردازان مکتب وابستگی علل و پیامدهای مهاجرت را مرتبط با یکدیگر می دانند، زیرا از نظر آن‌ها، مهاجرت و توسعه نابرابر با یکدیگر ارتباط متقابل دارند و مهاجرت، از یک سو، ناشی از توسعه نابرابر و از سوی دیگر، خود عامل گسترش و تعمیق این توسعه نابرابر است (Papli Yazdi and Ebrahimi, 2008). همچنین، در این دیدگاه، عقیده بر آن است که برای علت‌یابی مهاجرت، باید به نابرابری ساختاری و مکانی میان بخش‌های مختلف جامعه توجه کرد. طرفداران دیدگاه وابستگی بر این باورند که علت‌های مهاجرت را نمی‌توان از اثرات آن جدا کرد، زیرا مهاجرت از یک طرف معلول توسعه نابرابر و از طرف دیگر، عامل گسترش توسعه نابرابر است (Lahsaeizadeh, 1986).

دیدگاه جذب و دفع (تفاوت‌ها) روانستاین

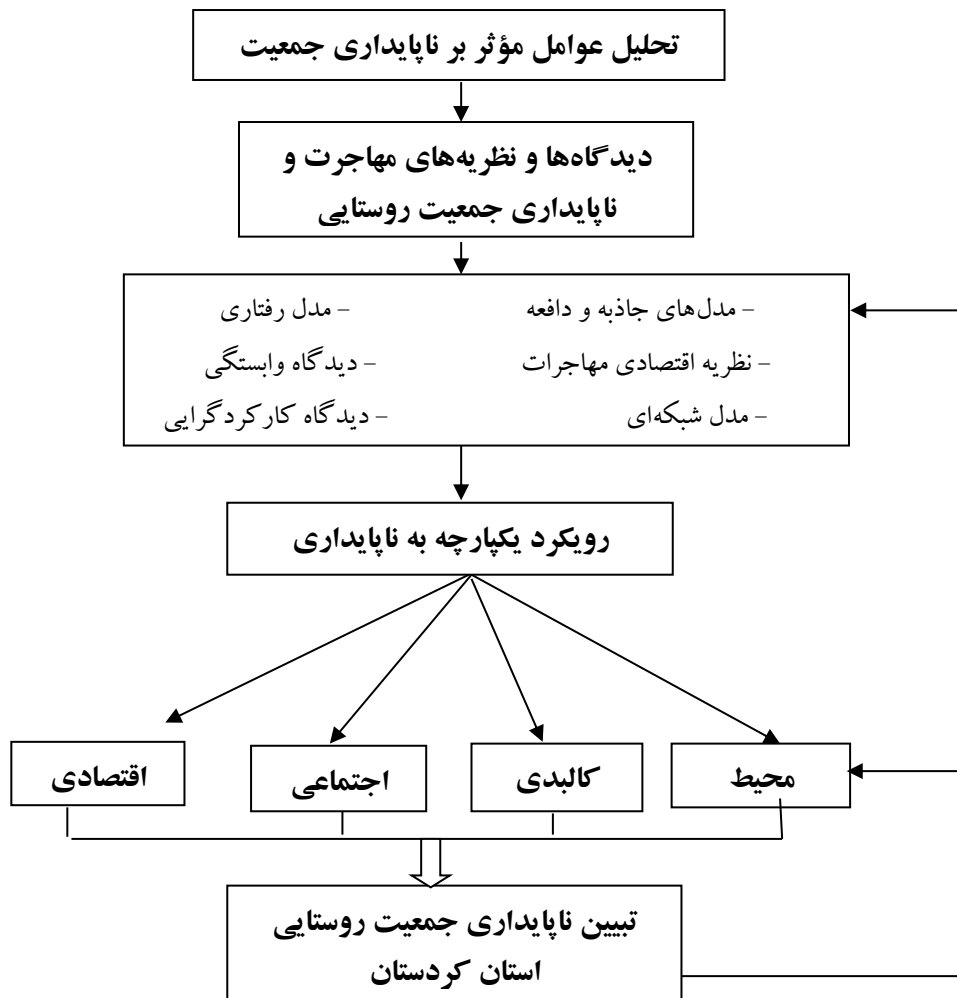
این نظریه که به نظریه کشش و رانش نیز معروف است، مبنای حرکت و جابه‌جایی و مهاجرت را بر اندیشه توسعه ناهماهنگ شهر و روستا و تضاد میان دو بخش قرار می‌دهد و معتقد است که مهاجرت و جابه‌جایی نیروی انسانی، از یک سو، به دلیل محدودیت‌های روستایی و از سوی دیگر، به دلیل برتری‌های شهری شکل می‌گیرد (Ebrahimzadeh et al., 2011). روانستاین اولین کسی بود که به تبیین سازوکار مهاجرت بر اساس اصول کلی موجود پرداخت. به باور وی، فرآیند توزیع و تراکم جمعیت در مناطق مختلف کشور بستگی به عوامل جاذبه و دافعه در آن مناطق دارد؛ هر اندازه عوامل جاذبه در یک منطقه بیشتر باشد، تراکم و تمرکز ناشی از مهاجرت جمعیت در آن منطقه بیشتر است و برعکس (Hosseini, 2010). به‌طور کلی، عوامل نامساعد اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فیزیکی باعث دوری مردم از محل سکونت خود شده و در مقابل، آن‌ها را به نقطه‌ای که از این نظر شرایط مساعدی دارد، جذب می‌کند (Papli Yazdi and Ebrahimi, 2008).

رویکرد یکپارچه در تبیین مهاجرت‌های روستایی-شهری

بر اساس این رویکرد، مهاجرت‌های روستایی-شهری تحت تاثیر علل و عوامل مختلف بوده و بنابراین یک دیدگاه به‌تنهایی نمی‌تواند تبیین‌کننده مهاجرت و ناپایداری جمعیت در نواحی روستایی در شرایط مکانی-زمانی موجود باشد. با توجه به شرایط خاص استان

تحلیل عوامل مؤثر بر ناپایداری جمعیت....

کردستان، رویکرد یکپارچه پذیرفته شده و مجموعه‌ای از عوامل مختلف شامل اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، محیط زیستی و کالبدی برای تبیین ناپایداری جمعیت روستایی مورد بررسی قرار می‌گیرد. بر این اساس، می‌توان مدل مفهومی تحقیق را به صورت شکل ۱ ارائه کرد.

شکل ۱- مدل مفهومی پژوهش

روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر با رویکرد کمی انجام شده و شیوه گردآوری داده‌ها مبتنی بر داده‌های اسنادی و پیمایش میدانی بوده است. برای شناسایی شاخص‌ها و نماگرهای ناپایداری جمعیت با تأکید ویژه بر مناطق روستایی، از مطالعات مرتبط با حوزه تخصصی بهره‌گیری شد. بر این اساس، شاخص‌ها و نماگرهای مبتنی بر ناپایداری جمعیت مورد شناسایی قرار گرفت (جدول ۲) و مبنای طراحی پرسشنامه به‌عنوان ابزار اصلی پژوهش در مطالعات میدانی قرار گرفت. برای ارزیابی روایی، از شیوه روایی محتوایی و صوری استفاده شد و در این راستا، روایی ابزار پژوهش به تأیید تعدادی از متخصصان حوزه تخصصی (اساتید دانشگاه) رسید؛ سپس از روش آلفای کرونباخ برای سنجش پایایی ابزار پژوهش استفاده شد و عدد ۰/۹۰۵ به‌دست آمد، که بیانگر پایایی مناسب ابزار پژوهش است. به‌منظور انتخاب روستاهای نمونه، ابتدا اقدام به محاسبه نرخ رشد جمعیت (تحولات جمعیتی) در طول سه دهه ۱۳۶۵ تا ۱۹۶۵ شد؛ سپس، نرخ رشد محاسبه‌شده وارد نرم‌افزار GIS شد و شهرستان‌های مورد مطالعه در سه طبقه (ناپایدار، نسبتاً پایدار، پایدار) طبقه‌بندی شدند. آنگاه به‌منظور توزیع فضایی مناسب نمونه‌ها در شهرستان‌های مورد مطالعه، چهار پهنه (شهرستان) در موقعیت جغرافیایی متفاوت تعیین و سپس، روستاهای نمونه انتخاب شدند. پس از مشخص شدن روستاهای نمونه، بر اساس رابطه کوکران، تعداد ۲۶۶ خانوار به‌صورت تصادفی انتخاب شدند. به‌منظور طراحی پرسشنامه، از طیف لیکرت پنج‌مقیاسی استفاده شد. برای تحلیل داده‌ها نیز از آزمون‌های آماری تی (t) تک‌نمونه‌ای و رگرسیون گام به گام استفاده شد.

تحلیل عوامل مؤثر بر ناپایداری جمعیت.....

جدول ۲- ابعاد، شاخص‌ها و گویه‌های پژوهش

ابعاد	شاخص‌ها	نماگرها
اقتصادی	ثبات اقتصادی	نبود ثبات شغلی در مناطق روستایی، تفاوت دستمزدها در مناطق شهری و روستایی، عدم امنیت شغلی در روستاها، عدم تحرک شغلی، عدم تنوع فرصت‌های شغلی، آسیب‌پذیری فعالیت‌ها در مناطق روستایی، عدم رضایت شغلی
	رفاه اقتصادی	رضایت از پس‌انداز سالانه، رضایت از درآمد حاصل از فعالیت کشاورزی، خدماتی و صنعتی، رضایت از راندمان تولید، درآمد حاصل از فعالیت‌های غیر کشاورزی
کالبدی	کیفیت زیرساخت‌ها	نبود راه ارتباطی مناسب، ضعف خدمات زیربنایی مناسب، فقدان خدمات رفاهی مناسب، عدم دسترسی به وسایل حمل‌ونقل مناسب
	کیفیت مسکن	کیفیت مسکن به لحاظ استحکام، کیفیت مسکن به لحاظ روشنایی و نور، کیفیت مسکن به لحاظ برخورداری از تسهیلات (حمام، آشپزخانه و...)، کیفیت مسکن به لحاظ وضعیت بهداشتی، کیفیت مسکن به لحاظ حفظ حریمت، کیفیت مسکن به لحاظ تناسب با تعداد افراد خانواده، کیفیت مسکن به لحاظ کار آبی انرژی
	دسترسی	فاصله زیاد روستا تا شهر، عدم دسترسی به خدمات آموزشی، عدم دسترسی به خدمات بهداشتی-درمانی، عدم دسترسی به خدمات تجاری (فروشگاه تعاونی و...)
اجتماعی	امنیت اجتماعی	بالا بودن میزان جرایم در سکونتگاه‌ها، نبود امنیت عمومی، وجود درگیری‌ها و خصومت‌های قومی در روستا، عدم برخورداری از حمایت‌های بیمه‌ای، نزاع‌های قومی و قبیله‌ای در سکونتگاه‌ها، بالا بودن میزان ناهنجاری‌های اجتماعی در مناطق روستایی، عدم امنیت فیزیکی در روستاها
	امید به آینده	فرار از ساختارها و خرده‌فرهنگ‌های سنتی در روستا، انگیزه‌های فردی و نیاز به پیشرفت، نداشتن امید به آینده در روستاها، نزدیک شدن به خانواده و آشنایان، دسترسی به افراد و گروه‌های اجتماعی، نیاز به تحرک اجتماعی، فرار از تنهایی و انزوای اجتماعی، علاقه به زندگی در محیط بزرگ‌تر و تمایل به ناشناخته‌تر بودن، علاقه به سبک زندگی شهری‌ها
زیست‌محیطی	سلامت و اوقات فراغت	مصرف هفتگی مواد پروتئینی، مصرف هفتگی میوه و سبزی در برنامه غذایی، نبود امکانات مناسب ورزشی در روستا، نبود امکانات مناسب فرهنگی و هنری در روستا، توان انجام مسافرت سالانه
	رضایت از تسهیلات	رضایت از خدمات زیرساختی مانند آب آشامیدنی سالم، برق و گاز، رضایت از کیفیت خدمات آموزشی، رضایت از کیفیت خدمات بهداشتی و درمانی
زیست‌محیطی	تعلق مکانی	تمایل به زندگی در روستا، حس دلتنگی در صورت دوری از روستا، رابطه خوب با بستگان و همسایگان در روستا، اعتقاد به روستا به‌عنوان مناسب‌ترین مکان برای زندگی، تمایل به اشتغال در روستا
	بهداشت محیط	برخورداری از سامانه بهداشتی جمع‌آوری زباله‌های خانگی، برخورداری از سیستم بهداشتی جمع‌آوری فضولات حیوانی-برخوردار از سیستم دفع فاضلاب، استفاده از سوخت‌های فسیلی برای پخت‌وپز و گرمایش، جمع‌آوری یا دفع آب‌های سطحی از سطح روستا
	آسیب‌پذیری محیط	خشکسالی و پدیده گرد و غبار، خشک شدن چشمه‌ها و رودهای فصلی، تخریب زیبایی‌های طبیعی، مسکن ساخته‌شده در اراضی شیب‌دار و خطرناک- واحدهای مسکونی آسیب‌پذیر و واقع در حریم گسل‌های خطرناک- واحدهای مسکونی آسیب‌پذیر و واقع در حریم سیلاب‌های خطرناک

مأخذ: یافته‌های پژوهش

منطقه مورد مطالعه

استان کردستان شامل ده شهرستان بانه، بیجار، دهگلان، دیواندره، سروآباد، سقز، سنندج، قروه، کامیاران و مریوان و ۳۱ بخش و نیز ۸۶ دهستان و ۱۷۰۲ آبادی دارای سکنه است. از لحاظ جغرافیای طبیعی، استان کردستان منطقه‌ای کوهستانی است که دشت‌های مرتفع و دره‌های پهن نیز در آن گسترده شده‌اند. اختلاف ارتفاع بین بلندترین و پست‌ترین نقاط استان به حدود ۲۴۰۰ متر می‌رسد. کوه شاهو (در نزدیکی کامیاران) با ارتفاع ۳۳۰۰ متر بلندترین و منطقه آلوت در بانه با ارتفاع حدود ۹۰۰ متر کم ارتفاع‌ترین نقطه استان است. آب‌وهوای استان دارای ویژگی‌های اقلیم معتدل سرد است. بر اساس آخرین سرشماری مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۵، استان کردستان ۱۶۰۳۰۱۱ نفر جمعیت داشته که ۱۱۳۴۲۲۹ نفر (۷۰/۷۶ درصد) در شهرها و ۴۶۸۷۷۸ نفر (۲۹/۲۴ درصد) در روستاها سکونت دارند. در سال ۱۳۹۰، نسبت جمعیت شهرنشین و روستانشین استان، به ترتیب حدود ۶۶ و ۳۴ درصد بود (SCI, 2016). مقایسه این نسبت با سال ۱۳۹۵ نشان می‌دهد که ۴/۷ درصد در طول این پنج سال از جمعیت روستانشین کاسته و به جمعیت شهرنشین افزوده شده است.

تحلیل عوامل مؤثر بر ناپایداری جمعیت....

جدول ۳- روستاهای نمونه مورد مطالعه در استان کردستان

شهرستان	دهستان	روستا	جمعیت
بیجار	پیرتاج	چشمه آدینه	۳۷۵
		کاکاعباس	۶۱۲
		گوگفاش	۸۰
	حومه	چالاب	۳۰۵
		حسین باد کمرزرد	۱۲۶
		خاندان قلی	۹۸۰
قروه	دلبران	طوغان باباگرگر	۶۰۹
		مجین	۱۹۳
		گنداب علیا	۹۹۴
	چهاردول شرقی	کبودخانی علیا	۲۴۲
		مشیرآباد پنجه	۱۲۷
		کمنتو	۲۲۹
سقز	صاحب	چاغرلو	۳۱۰
		بیگ اویسی	۳۸۰
		قره گوینز	۴۵۵
	چهل چشمه	سوته	۹۰
		اسحاقآباد	۳۳۹
		بندول	۳۵۱
سروآباد	دزلی	ذکریان	۲۵۸
		جولانده	۱۶۵
		سوره تو	۵۲۶
	شالیار	کلجی	۲۸۸
		بلبر	۷۲۱

مأخذ: مرکز آمار ایران (SCI, 2016)

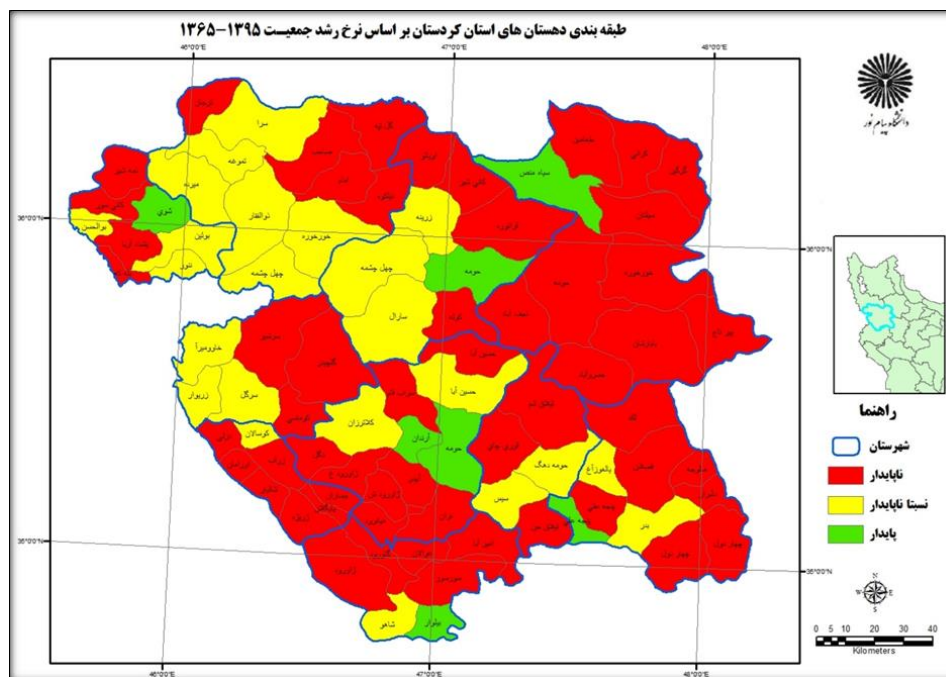
نتایج و بحث

به منظور تحلیل فضایی ناپایداری جمعیت سکونتگاه‌های روستایی در استان کردستان، ابتدا بر اساس مطالعات اسنادی (به ویژه مرکز آمار ایران)، اطلاعات جمعیتی استان کردستان در سطح دهستان در طول دوره ۹۵-۱۳۶۵ جمع آوری و طبقه‌بندی شد. در ادامه، نتایج محاسبه نرخ رشد جمعیت در دوره زمانی مورد بررسی (میانگین نرخ رشد) نشان داد که از تعداد ۸۶ دهستان در استان کردستان، چهار دهستان دارای نرخ رشد مثبت و ۸۲ دهستان دارای نرخ رشد منفی است. به منظور پهنه‌بندی فضایی پایداری نرخ رشد، با بهره‌گیری از محیط نرم‌افزار GIS و بر اساس اطلاعات و داده‌های جدول ۴، دهستان‌های مورد مطالعه در سه طبقه (ناپایدار، نسبتاً ناپایدار و پایدار) طبقه‌بندی و نقشه آن نیز تهیه شد. توزیع فضایی پایداری سکونتگاه‌های روستایی در منطقه مورد مطالعه بر اساس مقیاس دهستان نشان می‌دهد که تعداد روستاهای ناپایدار در این سه دوره زمانی افزایش یافته و از ۲۳ دهستان در دوره ۷۵-۱۳۶۵ به ۷۲ دهستان در دوره ۹۵-۱۳۸۵ رسیده است؛ همچنین، تعداد دهستان‌های پایدار به لحاظ نرخ جمعیتی کاهش قابل توجهی را نشان می‌دهد، به گونه‌ای که از ۴۰ دهستان در دوره ۷۵-۱۳۶۵ به چهار دهستان در دوره ۹۵-۱۳۸۵ رسیده است. بر اساس جدول ۴، با در نظر گرفتن مجموع دوره‌ها، در مجموع، وضعیت ۵۶ دهستان ناپایدار و ۲۴ دهستان نسبتاً ناپایدار بوده و فقط شش دهستان در وضعیت پایدار قرار دارند (جدول ۴).

جدول ۴- متوسط نرخ رشد جمعیت دهستان‌های استان کردستان در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

وضعیت	محدوده رشد	۱۳۶۵-۷۵	۱۳۷۵-۸۵	۱۳۸۵-۹۵	کل دوره ۹۵-۱۳۶۵
ناپایدار	بزرگ‌تر از ۱-	۲۳	۴۱	۷۲	۵۶
نسبتاً ناپایدار	۰ تا ۱-	۲۳	۲۷	۱۰	۲۴
پایدار	بزرگ‌تر از ۰	۴۰	۱۸	۴	۶
جمع		۸۶	۸۶	۸۶	۸۶

تحلیل عوامل مؤثر بر ناپایداری جمعیت....

مأخذ: یافته‌های پژوهش

شکل ۲- طبقه‌بندی مناطق روستایی مورد مطالعه بر اساس سطح پایداری/ناپایداری

علل ناپایداری جمعیت در سکونتگاه‌های منطقه مورد مطالعه

بر اساس یافته‌های حاصل از جدول توصیفی، نتایج نشان می‌دهد که در سکونتگاه‌های مورد مطالعه، میانگین همه شاخص‌های پایداری پایین است. به لحاظ شاخص اقتصادی، تنها روستاهای کاکعباس، بلبر و طوغان باباگرگر دارای میانگین بالاتر از دو هستند. همچنین، از دیدگاه جامعه نمونه، از میان شاخص‌های تأثیرگذار بر پایداری جمعیت، پایین‌ترین میانگین مربوط به شاخص اقتصادی است. علاوه بر این، از دیدگاه جامعه نمونه، شاخص محیطی نسبت به سایر شاخص‌های پایداری جمعیت وضعیت مناسب‌تری دارد. بیشترین پایداری محیطی مربوط به روستای گنداب علیا و کمترین میانگین پایداری مربوط به روستای کاکعباس است. همچنین، از نظر شاخص کالبدی، بیشترین میانگین به دست آمده (۲/۸۲) متعلق به روستای خاندان قلی و کمترین میانگین محاسبه شده (۱/۶۴) مربوط به روستای گوگقاش است. از نظر

شاخص اجتماعی نیزه بیشترین میانگین به دست آمده (۲/۶۶) متعلق به روستای بلبر و کمترین میانگین محاسبه شده (۱/۷۲) مربوط به روستای حسین آباد کمرزرد است (جدول ۵).

جدول ۵- میانگین شاخص‌های پایداری جمعیت در روستاهای نمونه تحقیق استان کردستان

روستا	میانگین شاخص‌های پایداری جمعیت		
	اقتصادی	محیط زیستی	اجتماعی
۱ چشمه آدینه	۱/۳۸	۲/۲۶	۲/۰۸
۲ کاکا عباس	۱/۲	۲/۱۸	۲/۰۵
۳ گوگقاش	۱/۱۷	۲/۲۷	۲/۱
۴ چالاب	۱/۵۱	۲/۵۸	۱/۷۴
۵ حسین آباد کمرزرد	۱/۲۹	۲/۰۸	۱/۷۲
۶ خاندان قلی	۱/۷۳	۲/۸	۲/۵۸
۷ طوغان باباگرگر	۲/۰۳	۲/۶۲	۲/۲۹
۸ مجین	۱/۰۹	۲/۳	۲/۰۸
۹ گنداب علیا	۱/۷۵	۲/۶۳	۲/۳۶
۱۰ کبودخانی علیا	۱/۴۸	۲/۳۳	۱/۹۳
۱۱ مشیرآباد پنجه	۱/۳۹	۲/۲۵	۱/۹۱
۱۲ بیگ اویسی	۱/۵۸	۲/۳۴	۲/۱
۱۳ چاغرلو	۱/۷۳	۲/۶۸	۲/۲۲
۱۴ کمنتو	۱/۶۵	۲/۴۸	۲/۱۸
۱۵ قره گويز	۱/۵۲	۲/۴۹	۲/۵۱
۱۶ سوته	۱/۳۱	۱/۹۷	۱/۸۸
۱۷ اسحاق آباد	۱/۶۱	۲/۴۸	۲/۴۱
۱۸ بندول	۱/۳۳	۲/۱۲	۲/۱
۱۹ ذکریان	۱/۴۸	۲/۸۱	۲/۱
۲۰ جولانده	۱/۲۸	۲/۰۳	۱/۷۱
۲۱ سوره تو	۱/۷۱	۲/۳۷	۲/۳۶
۲۲ کلجی	۱/۷۸	۲/۳۵	۲/۱۴
۲۳ بلبر	۲/۱۷	۲/۴۸	۲/۶۶
میانگین کل	۱/۵۷	۲/۳۹	۲/۱۴

مأخذ: یافته‌های پژوهش

تحلیل عوامل مؤثر بر ناپایداری جمعیت....

با عنایت به ادبیات نظری، پایداری جمعیت در سکونتگاه‌های روستایی از ابعاد گوناگون و در قالب چارچوب‌های مفهومی و مدل‌های مختلف قابل تحلیل و بررسی است. چارچوب مفهومی پژوهش حاضر مبتنی بر دیدگاه یکپارچه و کل‌نگر است که بر اساس آن پایداری جمعیت روستایی در ابعاد محیط زیستی، اقتصادی و اجتماعی بررسی شده است. در این راستا، برای تحلیل پایداری جمعیتی روستاها از آزمون تی (t) تک‌نمونه‌ای استفاده شد که طبق محاسبه انجام شده، میزان پایداری از دیدگاه جامعه نمونه در همه ابعاد پایین‌تر از حد متوسط (یعنی عدد ۳) است (جدول ۶).

جدول ۶- معنی‌داری ارزیابی ساکنان از مؤلفه‌های مؤثر بر پایداری جمعیت

مؤلفه	آماره t	میانگین	سطح معنی‌داری	حد متوسط
کالبدی	-۱۶/۱۷۷	۲/۳۷	۰/۰۰۰	۳
اجتماعی	-۴/۳۷۶	۲/۹۱	۰/۰۰۰	۳
اقتصادی	-۱۸/۱۷۸	۱/۹۶	۰/۰۰۰	۳
محیطی	-۹/۹۱۲	۲/۷۳	۰/۰۰۰	۳

مأخذ: یافته‌های پژوهش

همچنین، به منظور بررسی میزان تأثیرگذاری عوامل مؤثر بر ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی، از رگرسیون گام به گام استفاده شد (جدول ۷). در گام اول، نخستین متغیر مستقل وارد شده در مدل، بعد اقتصادی بوده که دارای ضریب همبستگی ۰/۷۵۲ با سایر شاخص‌های ناپایداری جمعیت است؛ مقدار R^2 نشان می‌دهد که با وارد کردن متغیر بعد اقتصادی، ۰/۵۶۵ درصد از پراکندگی مشاهده شده در پایداری جمعیت توسط این متغیر توجیه می‌شود. در گام دوم، متغیر کالبدی وارد مدل شده، که مقدار R به ۰/۸۹۹ و مقدار R^2 به طور مشترک با متغیر قبلی به ۰/۸۰۹ افزایش یافت. در گام سوم، وقتی متغیر زیست محیطی وارد معادله شد، مقدار R به ۰/۹۷۰ و مقدار R^2 به ۰/۹۴۱ افزایش یافت. نهایتاً در گام چهارم، وقتی که آخرین متغیر، یعنی عامل اجتماعی وارد معادله شد، همان‌گونه که جداول ۷ تا ۹ نشان می‌دهند، مقدار R به ۰/۹۸۵ و R^2 به ۰/۹۷۸ می‌رسد؛ به دیگر سخن، این چهار متغیر، در مجموع، ۰/۹۷۸ درصد از واریانس مربوط به متغیر وابسته (ناپایداری جمعیت) را تبیین می‌کنند.

جدول ۷- خلاصه مدل رگرسیون مؤلفه‌های تأثیرگذار بر پایداری جمعیت سکونتگاه‌های روستایی استان کردستان

پایداری جمعیت					
گام	متغیر (بعد)	ضریب همبستگی چندگانه (R)	ضریب تعیین (R^2)	ضریب تعیین تعدیل شده	خطای معیار
گام اول	اقتصادی	۰/۷۵۲	۰/۵۶۵	۰/۵۶۴	۰/۲۱۴۴۹
گام دوم	کالبدی	۰/۸۹۹	۰/۸۰۹	۰/۸۰۷	۰/۱۴۲۳۷
گام سوم	زیست‌محیطی	۰/۹۷۰	۰/۹۴۱	۰/۹۴۰	۰/۱۳۳۴۹
گام چهارم	اجتماعی	۰/۹۸۵	۰/۹۷۸	۰/۸۷۹	۰/۱۱۲۲۲

مأخذ: یافته‌های پژوهش

نتایج تحلیل واریانس رگرسیون (جدول ۸) بیانگر وجود رابطه خطی بین متغیرهاست، زیرا مقدار F به دست آمده در سطح پنج درصد معنی دار است؛ و بنابراین، در هر مدل، حداقل یکی از متغیرها در تبیین متغیر وابسته نقش دارد.

جدول ۸- تحلیل واریانس متغیرهای اقتصادی، کالبدی، زیست‌محیطی و اجتماعی تأثیرگذار در پایداری جمعیت روستایی

مدل	مجموع مربعات	df	میانگین مربعات	F	سطح معنی داری
رگرسیون	۱۵/۶۴۴	۱	۱۵/۶۴۴	۴۴۰/۶۷۱	۰/۰۰۰
باقی مانده	۱۲/۰۳۱	۲۶۲	۰/۰۴۶		
کل	۲۷/۶۷۵	۲۶۳			
رگرسیون	۲۲/۳۸۵	۲	۱۱/۱۹۳	۵۵۲/۲۲۶	۰/۰۰۰
باقی مانده	۵/۲۹	۲۶۱	۰/۰۲		
کل	۲۷/۶۷۵	۲۶۳			
رگرسیون	۲۴/۰۴۶	۳	۸/۶۸۲	۱۳۸/۵۵۷	۰/۰۰۰
باقی مانده	۳/۶۲۹	۲۶۰	۰/۰۰۶		
کل	۲۷/۶۷۵	۲۶۳			
رگرسیون	۲۴/۹۰۴	۴	۶/۹۱۹	۸۷/۲۷۲	۰/۰۰۰
باقی مانده	۲/۷۷۱	۲۵۹	۰/۰۰۲		
کل	۲۷/۶۷۵	۲۶۳			

مأخذ: یافته‌های پژوهش

تحلیل عوامل مؤثر بر ناپایداری جمعیت....

همان‌گونه که نتایج مندرج در جدول ۹ نشان می‌دهد، از میان مؤلفه‌های مؤثر بر پایداری از دیدگاه جامعه نمونه، بعد اقتصادی با ضریب بتای ۰/۶۸۶ بیشترین تأثیر را بر ناپایداری جمعیت داشته است؛ سپس، به ترتیب، بعد کالبدی با ضریب بتای ۰/۵۶۷، بعد زیست‌محیطی با ضریب بتای ۰/۳۴۵ و بعد اجتماعی با ضریب بتای ۰/۲۴۷ در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند.

جدول ۹- ضرایب رگرسیون گام به گام برای بررسی تأثیر متغیرهای مستقل (اقتصادی، کالبدی، زیست‌محیطی و اجتماعی) بر پایداری جمعیت

مدل	ضرایب رگرسیونی (B)	ضرایب رگرسیونی استاندارد (β)	خطای استاندارد	مقدار t	سطح معنی‌داری
۱	متغیر وابسته	۱/۹۰۶	۰/۰۷۰	۳۵/۵۶۸	۰/۰۰۰
	اقتصادی	۰/۲۷۹	۰/۰۲۹	۱۸/۴۵۷	۰/۰۰۰
۲	متغیر وابسته	۱/۳۵۹	۰/۰۵۹	۲۹/۱۸۸	۰/۰۰۰
	اقتصادی	۰/۲۶۲	۰/۰۲۸	۲۵/۹۷۷	۰/۰۰۰
	کالبدی	۰/۲۵۵	۰/۰۲۱	۱۸/۲۳۷	۰/۰۰۰
	متغیر وابسته	۰/۶۳۲	۰/۰۶۵	۱۵/۹۲۸	۰/۰۰۰
۳	اقتصادی	۰/۲۶۴	۰/۰۲۷	۳۲/۰۶۲	۰/۰۰۰
	کالبدی	۰/۲۴۹	۰/۰۱۹	۲۹/۹۵۲	۰/۰۰۰
	محیط زیستی	۰/۲۶۹	۰/۰۲۵	۲۴/۱۷۱	۰/۰۰۰
	متغیر وابسته	۰/۲۵۵	۰/۰۷۴	۳/۴۶۱	۰/۰۰۱
	اقتصادی	۰/۲۳۹	۰/۰۲۳	۱۲/۸۰۵	۰/۰۰۰
۴	کالبدی	۰/۲۳۱	۰/۰۱۶	۱۴/۲۰۱	۰/۰۰۰
	محیط زیستی	۰/۲۲۱	۰/۰۲۱	۱۰/۴۸۵	۰/۰۰۰
	اجتماعی	۰/۱۳۹	۰/۰۱۴	۹/۶۲۸	۰/۰۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش

نتیجه گیری و پیشنهادها

بررسی یافته‌های پژوهش حاضر حاکی از آن است که می‌توان عوامل مؤثر بر ناپایداری جمعیتی سکونتگاه‌های روستایی در منطقه مورد مطالعه را در چهار عامل اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست‌محیطی دسته‌بندی کرد. نتایج حاصل از آزمون تی (t) تک‌نمونه‌ای نشان می‌دهد که از دیدگاه جامعه نمونه، میزان پایداری در همه ابعاد پایین‌تر از حد متوسط (یعنی، عدد ۳) است؛ کمترین میانگین با مقدار ۱/۹۶ مربوط به بعد اقتصادی بوده، که نشان‌دهنده کمترین نمره به لحاظ مؤلفه اقتصادی است و پس از آن، کمترین نمره مربوط به بعد کالبدی با میانگین ۲/۳۷ است. با اینکه میانگین مؤلفه اجتماعی کمتر از حد متوسط است، ولی این مؤلفه با مقدار ۲/۹۱ بالاتر از سایر مؤلفه‌هاست. بر این اساس، مشخص می‌شود که عامل اقتصادی مهم‌ترین عامل ناپایداری جمعیت در سکونتگاه‌های مورد مطالعه است. در این زمینه، بررسی‌های میدانی نشان می‌دهد که از دیدگاه جامعه نمونه، به لحاظ مؤلفه اقتصادی، متغیرهایی همانند بیکاری و نداشتن شغل، عدم ثبات شغلی، عدم امنیت شغلی، عدم تحرک شغلی و فقدان سرمایه کافی در مناطق روستایی مهم‌ترین نقش را در مهاجرت و ناپایداری جمعیت ساکنان روستاهای ناحیه مورد مطالعه داشته است، که این موضوع با یافته‌های آدامو (Adamo, 2003) و تفر (Tefera, 2014) همخوانی دارد. همچنین، از مشخصات وضعیت اقتصادی در روستاهای مورد مطالعه، معیشتی بودن تولیدات کشاورزی، آسیب‌پذیری در مقابل مخاطرات محیطی، پایین بودن سرانه زمین، عدم تنوع اقتصادی و مانند آن است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که روستاهای مورد مطالعه به لحاظ مؤلفه کالبدی با مشکلات زیادی مواجه‌اند. راه روستایی از مهم‌ترین خدمات زیربنایی است که نقش و جایگاهی ویژه در توسعه مناطق روستایی دارد، به گونه‌ای که از آن به‌عنوان شریان حیاتی مناطق روستایی و شهری یاد می‌شود. وضعیت راه‌های ارتباطی روستاهای مورد مطالعه نشان می‌دهد که ۵۶/۵ درصد راه روستاهای مورد مطالعه خاکی و بدون ابنیه فنی مناسب بوده و از دیدگاه ساکنان منطقه، همین عامل باعث شده است که نتوانند به راحتی تولیدات زراعی و دامی خود را به بازارها و مراکز شهرستان‌ها برسانند؛

در نتیجه، به دلیل مشکل دسترسی به موقع به بازارهای فروش، روستاییان مجبور به فروش محصولات خود به سلف‌خرها و دلالان می‌شوند؛ و افزون بر این، به دلیل خاکی بودن راه‌های ارتباطی و نبود وسایل نقلیه برای دسترسی به مراکز شهری به‌ویژه در فصل زمستان، با توجه به کوهستانی بودن منطقه و مسدود شدن راه‌ها، ساکنان با مشکلات بسیاری و از آن جمله دسترسی به مراکز درمانی مواجه‌اند. کیفیت مسکن یکی از دیگر مؤلفه‌های مورد مطالعه در بعد کالبدی است. بر پایه مطالعات میدانی، بسیاری از واحدهای مسکونی در منطقه مورد مطالعه هنوز فاقد استحکام لازم هستند، که یکی از دلایل آن بالا بودن عمر واحدهای مسکونی و استفاده از مصالح کم‌دوام مانند خشت و گل، خشت و چوب و سنگ است. ضعف امکانات و خدمات یکی دیگر از عوامل مهم در ناپایداری جمعیت در سکونتگاه‌های روستایی در ناحیه مورد مطالعه است. نتایج میدانی نشان می‌دهد که بخش زیادی از ساکنان روستاهای مورد مطالعه در دسترسی به خدمات و تسهیلات مشکل دارند و این مسئله یکی از معضلات کلیدی در روستاهای مورد مطالعه است، که این نکته با یافته‌های لکیچ و همکاران (Lekić et al., 2018) همخوانی دارد. بر اساس پژوهش‌های میدانی، عوامل اجتماعی- فرهنگی یکی دیگر از مؤلفه‌هایی است که در ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی مورد مطالعه نقش مهمی دارد؛ از مهم‌ترین این عوامل می‌توان به عدم امید به آینده، پایین بودن تعلق مکانی و وجود منازعات و خصومت‌های قومی در روستاها اشاره کرد. بر اساس یافته‌های میدانی، بسیاری از ساکنان به‌ویژه جوانان روستایی چندان امیدی به آینده ندارند. بسیاری از ساکنان علاقه خود را برای ترک روستا و سکونت در شهرها به‌منظور فرار از تنهایی و انزوای اجتماعی، علاقه به زندگی در محیط بزرگ‌تر و تمایل به ناشناخته‌تر بودن و علاقه به سبک زندگی شهرنشینی ابراز داشته‌اند. وجود منازعات و خصومت‌های قومی یکی دیگر از عوامل مؤثر در ناپایداری روستاهای مورد مطالعه است که از مهم‌ترین دلایل آن می‌توان به اختلاف بر سر مرتع، زمین زراعی و آب و همچنین، اختلافات قومی- طایفه‌ای اشاره کرد. افزون بر این، بررسی عوامل طبیعی در ناپایداری جمعیت در سکونتگاه‌های منطقه مورد مطالعه نشان می‌دهد که کاهش جمعیت و در

نتیجه، ناپایداری سکونتگاه‌های روستایی در مناطق کوهستانی روندی سریع‌تر دارد، که یکی از دلایل آن از بین رفتن مزایای نسبی موقعیت کوهستانی آن‌ها و بروز مشکلات متعدد در این زمینه است. روند شکل‌گیری سکونتگاه‌های روستایی در این منطقه نشان می‌دهد که بسیاری از روستاها به دلیل امنیت در مناطق کوهستانی شکل گرفته‌اند، اما هم‌اکنون این نکته اهمیت خود را از دست داده است و در عوض، با افزایش جمعیت، بر مشکلاتی چون محدودیت‌های طبیعی از جمله کمبود منابع طبیعی مانند زمین افزوده شده و به مهاجرت ساکنان انجامیده است. از طرفی، در این روستاها، به دلیل موقعیت نامناسب طبیعی، مشکلات زیادی در دسترسی به خدمات و تسهیلات وجود دارد؛ این یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج پژوهش سعیدی و طالشی (Saeedi and Taleshi, 2004) همخوانی دارد. بر این اساس، به منظور پایداری روستاهای مورد مطالعه، پیشنهادهایی در چهار بعد اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و محیط زیستی به شرح زیر ارائه می‌شود:

اقتصادی

- اصلاح و تجهیز ساختار اقتصادی روستاها؛
- تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی از طریق تلفیق فعالیت‌های زراعی با فعالیت‌های غیرزراعی؛ و
- ارتقای بهره‌برداری کشاورزی و پایداری رشد اقتصادی.

کالبدی

- طرح‌ریزی و توزیع بهینه نظام کاربری‌های رفاهی - خدماتی در سکونتگاه‌های روستایی؛
- بهبود دسترسی‌ها و کیفیت وضعیت کالبدی معابر مراکز روستایی؛
- بازسازی و احیای بافت‌های ناکارآمد روستایی و برنامه‌ریزی کالبدی پایدار؛ و
- تقویت نظام خدمات حمل‌ونقل روستایی به منظور پیوند ارتباطی این مناطق به یکدیگر.

اجتماعی

- افزایش امنیت اجتماعی روستاها از طریق کاهش اختلافات محلی؛

تحلیل عوامل مؤثر بر ناپایداری جمعیت....

- تقویت نهاد مشارکت از طریق تقویت احساس تعلق به مکان و مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی؛
- افزایش دسترسی عادلانه به امکانات و تسهیلات اجتماعی برای تمامی اقشار روستایی در راستای برخورداری از عدالت اجتماعی؛ و
- افزایش مشارکت‌پذیری نسل جوان جوامع روستایی در تصمیم‌سازی و فعالیت‌های عمرانی و توسعه روستایی.

محیط زیستی

- افزایش تاب‌آوری جوامع روستایی در برابر مخاطرات طبیعی؛
- جلوگیری از تخریب منابع طبیعی؛
- مدیریت پایدار و متوازن در بهره‌برداری از منابع طبیعی؛
- پیش‌بینی و جلوگیری از آسیب‌های محیط زیستی؛
- مدیریت پساب‌ها و طرح‌ریزی شبکه فاضلاب روستایی؛
- طراحی سامانه مدیریت و بازیافت زباله‌های روستایی؛ و
- طراحی الگوی بهره‌برداری بهینه از منابع آب و جمع‌آوری آب‌های سطحی

منابع

1. Adamo, S.B. (2003). Social sustainability and social resilience of rural communities in dry lands: the case of Jachal (Argentina) in the 19th and 20th centuries. Population Research Center and Department of Sociology, University of Texas, Austin.
2. Ahmadi, Sh. and Tavakkoli, M. (2016). Analyzing the location movements of population in rural settlements (case study: Central district of Sardasht County). *Journal of Studies of Human Settlements Planning*, 10(33): 41-58. (Persian)
3. Anabestani, A.A., Mohammadi, S.A., Roosta, M., Sayyadi Abgoli, M. and Avarideh, A. (2015). The role of rural management (Dehyaries) in sustaining rural settlement population (case study: Meymand district of Fars

- province). *Journal of Studies of Human Settlements Planning*, 9(28): 59-72. (Persian)
4. Baldwin, C., Smith, T. and Jacobson, C. (2017). Love of the land: social-ecological connectivity of rural landholders. *Journal of Rural Studies*, 51: 37-52. DOI: 10.1016/j.jrurstud.2017.01.012.
 5. Barrow, C.J. (1997). Sustainable development: concept, value and practice. Translated by S.A. Badri, *Geographical Research Quarterly*, 11: 43-67. (Persian)
 6. Briedenhann, J. and Wickens, E. (2014). Tourism routes as a tool for the economic development of rural areas - vibrant hope or impossible dream? *Tourism Management*, 25(1): 71-79.
 7. Ebrahimzadeh, I., Varesi, H.R. and Akbari, M. (2011). The role of rural migration in informal settlement (case study of Ahvaz metropolis). *Journal of Rural Research*, 1(1): 167-191. (Persian)
 8. Ghaffari, R. and Toriki Herchkani, M. (2011). Analyzing the effective factors in emigration of rural youth to urban areas (case study: Sadeghabad village in Chaharmahal and Bakhtiari province). *Housing and Rural Environment*, 29(132): 91-102. (Persian)
 9. Hosseini, K. (2010). An introduction to socio-economic demography. Hamadan: Bu-Ali Sina University. (Persian)
 10. Jomehpour, M. (2005). Introduction to rural development planning: viewpoints and methods. Tehran: SAMT Organization. (Persian)
 11. Khadivi, M. (2012). Economic structure of rural households and its effects on demographic instability of rural settlements. Master's Thesis, Department of Rural Geography and Planning, Faculty of Literature and Humanities, Birjand University. (Persian)
 12. Khaleel, A. and Ngah, I. (2013). Understanding the sustainability of rural communities within a population density context: a case study of Shaqlawa, Kurdistan, Iraq. *Journal of Sustainability Science and Management*, 8(2): 254-267. Available at <https://jssm.umt.edu.my/wp-content/uploads/sites/51/2014/08/13W2.pdf>.
 13. Kovács, L. (2009). World population in 2008: half rural-half urban; Variation over time of the proportion of rural-urban population. RCAPS Working Paper No. 09-2. Ritsumeikan Center for Asia Pacific Studies (RCAPS), Ritsumeikan Asia Pacific University. Available at http://www.apu.ac.jp/rcaps/uploads/fckeditor/publications/workingPapers/RCAPS_WP09-2.pdf.

14. Lahsaeizadeh, A (1986). Immigration theories. Tehran: Navid Publications. (Persian)
15. Lekić, O.Z., Gadzić and Milovanović, A. (2018). Sustainability of rural areas - exploring values, challenges, and socio-cultural role. In: Sustainability and Resilience Socio-Spatial Perspective (pp. 171), TU Delft Open.
16. Liang, Z. (201). The age of migration in China. *Population and Development Review*, 27(3): 499-524.
17. Mitara, A. and Murayama, M. (2017). Rural to urban migration: a district level analysis for India. IDE Discussion Paper, No. 137: Institute of Developing Economics, India.
18. Nouri, H., Sadeghi, H., Rasti, H. and Darvishi, H. (2014). Investigating the role of agriculture in rural population sustainability: a case study of Dehdez district, Izeh County. *Journal of Geography and Environmental Studies*, 2(8): 65-78. (Persian)
19. Okulicz-Kozaryn, A. (2015). When place is too big: happy town and unhappy metropolis. The 55th Congress of the European Regional Science Association: World Renaissance: Changing roles for people and places, 25-28 August 2015, Lisbon, Portugal. Available at https://www.econstor.eu/bitstream/10419/124581/1/ERSA2015_00148.pdf.
20. Overbeek, H. (2002). Globalisation and governance: Contradictions of neo-liberal migration management, HWWA Discussion Paper, No. 174, Hamburg Institute of International Economics (HWWA), Hamburg.
21. Papli Yazdi, M.H. and Ebrahimi, M. (2008). Rural development theories. Tehran: SAMT.
22. Pender, J.L., Weber, J.G. and Brown, J.P. (2018). Sustainable rural development and wealth creation: five observations based on emerging energy opportunities. *Economic Development Quarterly*, 28(1): 73-86.
23. Rokneddin Eftekhari, A., Sojasi Ghidari, H. and Sadeghlu, T. (2011). Rural sustainability measurement using strategic model, case study of Khodabandeh City. *Journal of Spatial Planning*, 15(1): 85-104. (Persian)
24. Rostamalizadeh, V., Ghasemi Ardahaei, A. and Rostami, N. (2013). Investigating the factors affecting the rural youth's staying in rural areas: a case study of Ahar County. *Journal of Rural Research*, 4(3): 505-634. (Persian)
25. Saeedi, A. (2009). Geographical systematic attitudes and sustainable rural development. International Conference on the Cultural Approach to

- Geography, Geography for the Dialogue of Civilizations, Ferdowsi University of Mashhad, Iran, Mashhad, pp. 21-35. (Persian)
26. Saeedi, A. and Taleshi, M. (2004). Unsustainability of mountainous small settlements in Aladagh area of northern Khorasan. *Journal of Geography and Regional Development*, 3: 1-29. (Persian)
 27. Soleimani, M., Boozarjomehri, Kh., Javan, J. and Anabestani, A.A. (2015). Defining factors affecting the unsustainability of rural habitations in Iran. *Journal of Research and Rural Planning*, 4(11): 21-38. (Persian)
 28. SCI (2016). Rural/urban population of Iran. Tehran: Statistical Center of Iran (SCI). Available at <https://www.amar.org.ir>. (Persian)
 29. Surchev, P. (2019). Rural areas – problems and opportunities for development. *Trakia Journal of Sciences*, 8(3): 234-239. Available at <http://tru.uni.sz.bg/tsj/Vol8.Suppl.3.2019/P.Sur4ev.pdf>.
 30. Taghdisi, A. and Ahmadi Shapourabadi, M.A. (2012). Migration and aging of Iran's rural population: a challenge to sustainable rural development. *Journal of Geographical Researches*, 27(104): 133-164. (Persian)
 31. Tefera, A.A. (2014). Rural-urban migration: causes, migrants' town livelihood activities and social capital in Berehet district, Ethiopia. Master of Philosophy Thesis in Development Studies Specializing in Geography Submitted to the Department of Geography Faculty of Social Science and Technology Management Norwegian University of Science and Technology.
 32. Zeijl-Rozema van, A. (2011). Regional sustainable development: barriers in practice findings from policy, citizens, practitioners and monitoring. Maastricht University, Maastricht.